

УДК 330.342.146

Артюмова Т.І., д-р екон. наук, головний науковий співробітник відділу економічної теорії ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”, вул. Панаса Мирного, 26, Київ, 01011, Україна, email: blagosostojanie1986@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8511-9681>

ПРОБЛЕМА ВІДНОВЛЕННЯ СЕРЕДИННОГО КЛАСУ У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ СУСПІЛЬСТВА¹

На рубежі століть і тисячоліть суспільні відносини в більшості країн світу зазнали суттєвих модифікацій. Глобальні ринкові трансформації, які тривалий час визрівали в господарських системах розвинутих країн, були пов'язані зі становленням “нової” (інформаційно-мережевої) економіки. Наприкінці ХХ ст. вони сформували передумови для трансформування патерналістської моделі соціальної ринкової держави та зумовили суспільний запит на системні структурні реформи. У процесі таких реформ соціальна структура суспільства зазнала суттєвих змін. Посилилася проблема соціальної нерівності, середній клас піддався розщепленню, сформувався значний соціальний сегмент (прекаріат) з нестабільною зайнятістю та хиткими соціально-економічними перспективами. До сьогодення тенденцію соціального розширення не подолано. Закономірності нормального відтворення серединних соціальних верств, які охоплюють більшість населення, в умовах інформаційної економіки залишаються недостатньо вивченими. Для України розуміння глобальних тенденцій модифікації соціальної структури має особливе значення: ринкове трансформування національної економіки не призвело до становлення інституту соціальної відповідальності бізнесу та зміцнення позицій середнього класу. Отже, підвищення загального добробуту населення залишається на порядку денному. У контексті подолання глибоких соціально-економічних протиріч актуальною є ініціатива вітчизняної наукової школи, пов'язана з ідентифікацією новітнього середнього класу як серединного класу або медіум-класу, який формується відповідно до логіки становлення інформаційно-мережевої економіки. Такий клас відрізняється стійким соціально-економічним становищем у суспільстві та здатний розширювати свої межі (охопити більшість населення) навіть в умовах загального збільшення нерівності.

Ключові слова: глобальні ринкові трансформації, інформаційно-мережева економіка, трансформація соціальної структури, серединні соціальні верстви, серединний клас, медіум-клас, нормальні умови відтворення.

Artomova T.I., Dr. Habil. (Economics), leading scientific fellow, department of economic theory, Institute for Economics and Forecasting, Ukrainian National Academy of Sciences, 26, Panasa Myrnoho Str., Kyiv, 01011, Ukraine, email: blagosostojanie1986@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8511-9681>

¹ Стаття підготовлена в межах наукового проекту “Становлення медіум-класу в процесі соціального розвитку та подолання суперечностей між економічною ефективністю і справедливістю” (номер державної реєстрації 0118U004682) відповідно до результатів конкурсу наукових проектів у рамках цільової комплексної програми наукових досліджень НАН України “Економічна ефективність vs соціальна справедливість: пріоритети розвитку України на етапі подолання кризи”.

© Артюмова Т.І., 2018

THE PROBLEM OF THE MEDIUM CLASS RESTITUTION IN THE CONTEXT OF GLOBAL TRANSFORMATION OF THE SOCIAL STRUCTURE

At the turn of the centuries and millennia, social relations in most world countries have undergone significant modifications. Global market transformations, which have matured for a long time in the economic systems of developed countries, were associated with the emergence of a "new" (information network) economy. In the end of the 20th century, they have formed preconditions for the transformation of the paternalistic model of a social market state and caused the public request for systemic structural reforms. In the process of such reforms, the social structure has undergone significant changes. The problem of social inequality has intensified, the middle class has been subjected to splitting, and a significant social segment has been formed (precariat) with unstable employment and shaky socio-economic prospects. Until now, the trend of social stratification has not been overcome. The regularities of the normal reproduction of the medium social strata, which cover the majority of the population, in the conditions of the information economy remain insufficiently studied. For Ukraine, the understanding of the global trends in the modification of the social structure is of particular importance: the market transformation of the national economy did not lead to the establishment of the Institute of corporate social responsibility and the strengthening of the middle class position. Consequently, raising the general welfare of the population remains on the agenda. In the context of overcoming the deep socio-economic contradictions, the initiative of the national scientific school, related to the identification of the newest middle class as a medium class, which is formed in accordance with the logic of the formation of the information network economy, is relevant. This class is characterized by a stable social and economic situation in society and is able to expand its boundaries (reaching the majority of the population) even in the context of a general increase in inequality.

Keywords: *global market transformations, information network economy, transformation of social structure, middle social layers, middle class, medium-class, normal conditions for reproduction.*

На рубежі століть і тисячоліть суспільні відносини в більшості країн світу зазнали суттєвих модифікацій. Глобальні ринкові трансформації, які тривалий час визрівали в господарських системах розвинутих країн, були пов'язані зі становленням "нової" (інформаційно-мережевої) економіки. Наприкінці ХХ ст. вони сформували передумови для трансформування патерналістської моделі соціальної ринкової держави та зумовили суспільний запит на системні структурні реформи. Протягом кризи та розпаду традиційної системи соціалізму й вступу ринково зрілих країн до постіндустріальної стадії господарювання система соціально-економічних відносин, а водночас і соціальна структура суспільства зазнали істотних змін.

Проблемам соціалізації економічних відносин присвятили свої роботи багато вітчизняних і зарубіжних вчених. Так, організація соціально-трудова відносин, системи соціального забезпечення та форми надання суспільних благ досліджувались у працях В. Антонюк [1; 2], О. Амоши, А. Арсеєнка [3], О. Балакіревої, В. Близнюк, І. Гнибіденка [4], О. Грішнєвої, Я. Кашуби, М. Кіма [5], Т. Кир'ян [6], М. Кічурчак, А. Колота [7], Ю. Куликова, Е. Лібанової, В. Мандибури [8], В. Небрат, О. Поплавської, О. Терехової [9], О. Яременка та інших. Аналіз проблем і напрямів соціального розвитку представлений у доповідях Міжнародної організації праці, Світового банку, в Програмі розвитку ООН. Дослідження А. Сена, А. Дітона, пов'язані з подоланням бідності та формуванням стандартів гідного життя, були відзначені Нобелівськими преміями з економіки.

Проте небезпечну тенденцію соціального розшарування не подолано. Закономірності нормального відтворення серединних соціальних верств, що охоплюють більшість населення, в умовах інформаційної економіки залишаються недостатньо вивченими. Для України розуміння глобальних тенденцій модифікації соціальної структури має особливе значення: ринкове трансформування національної економіки, пов'язане з руйнуванням традиційної соціальної системи, не призвело до становлення інституту соціальної відповідальності бізнесу та зміцнення позицій середнього класу. Отже, підвищення загального добробуту населення залишається на порядку денному.

Метою статті є з'ясування особливостей становлення нового середнього класу, його глобальних трансформацій і прояснення перспектив відновлення середніх соціальних верств в умовах інформаційно-мережевої економіки, на новому рівні нормалізації відносин соціальної справедливості та економічної ефективності.

У контексті фундаментальних положень економічної теорії умови життєдіяльності середніх верств населення (середнього класу) є осередком для відносин нормального відтворення, що оптимально поєднує принципи економічної ефективності та соціальної справедливості [10, с. 292–298]. У цьому сенсі серединні верстви є, з одного боку, соціальною опорою громадянського суспільства, державності в цілому, з іншого – об'єктом невпинної суспільної уваги та турботи. Протягом всієї історії класична філософська та економічна думка намагалася з'ясувати природу і суспільну місію серединних соціальних верств, обґрунтувати умови їх розширеного відтворення.

Аристотель, зокрема, зазначав, що будь-яке людське спілкування прагне до певного блага та заради блага організовується. При цьому до вищого з усіх благ прагне державне спілкування, що об'єднує всі інші його форми. Навіть якщо для однієї людини благом є те саме, що для держави, більш важливим і повним є все-таки благо держави, його досягнення та збереження [11, с. 54–55; 12, с. 376]. Держава розбудовується не для простого людського співжиття, а заради щасливого та справедливого (суспільно корисного) спільного життя. Внаслідок того, що помірність і середина є найкращим благом, держава, яка об'єднує людей із середнім достатком, буде найкращою: такий державний устрій дає можливість кожній людині жити благополучно та щасливо [11, с. 460–467, 507–508, 591].

Набуття навичок державного мислення не дається людям даром, а вимагає напружених інтелектуальних зусиль і виховання. Отже, держава як суб'єкт політичного управління повинна створювати закони, як путівники до чесноти, і невпинно дбати про освіту та моральне виховання громадян, щоб вони могли гідно міркувати про благоліпне й правосудне [11, с. 57, 291–292]. Спільними зусиллями держави та суб'єктів середнього класу формуються навички благого життя, закладаються основи сталого суспільного відтворення – ефективного самозабезпечення, скріпленого засадами соціальної справедливості.

Згідно з Аристотелем, до серединних верств суспільства доцільно відносити таких громадян, які:

- мають досить високий рівень освіти та морального виховання;
- усвідомлюють свою соціальну спільність і громадянську місію;
- здатні ефективно управляти об'єктами власності для самозабезпечення;

– схильні створювати демократичні інститути для зміцнення підвалин громадської безпеки, економічної незалежності, соціальної справедливості.

Отже, приналежність суб'єкта до середнього класу обумовлюється не тільки й не стільки рівнем доходів і соціальним статусом (хоча і це є важливим), скільки моделлю поведінки, певними ціннісними поглядами та нормами.

Вчення про природу середнього класу, засноване в надрах античної філософії, отримало подальший розвиток. У середні століття Ф. Аквінський сформував уявлення про справедливую ціну, як вихідну передумову становлення інституту суспільного розподілу. У працях фундаторів економічної науки В. Петті, Ф. Кене, А. Сміта, Д. Рікардо, К. Маркса, А. Маршалла, В. Парето, Л. Вальраса, А. Пігу, Дж. Кейнса, Дж. Робінсон, П. Сраффи та їх послідовників подано всебічне обґрунтування умови нормального суспільного відтворення, як економічного базису господарської життєдіяльності більшості населення. Проте сучасні дослідники середніх верств населення дистанціюються від попередніх наукових напрацювань, пояснюючи свої позиції зміною природи самого об'єкта [13, с. 20]. У науковій літературі “новий середній клас” (“нові середні класи”) розглядається, як якісно особливий соціальний феномен, підкреслюється його історична молодість. Вважається, що, на відміну від “нового”, “старий середній клас” об'єднував переважно дрібних підприємців-власників, які отримують дохід з майнових прав. Так, американський середній клас об'єднував суб'єктів сільської буржуазії, а земля, що належала їм, виступала одночасно засобом виробництва, способом заробітку, об'єктом інвестицій. Таким чином, у минулому існування середнього класу обумовлювалося “природними” чинниками його соціально-економічного буття, тоді як “новий середній клас” переважно є об'єктом безпосереднього соціального конструювання.

Важливо враховувати, що соціальне структурування суспільства є відносно умовним; правомірність і обґрунтованість аналітичного виокремлення соціальних верств і груп обумовлюється вибором наукової методології. При цьому два основні методологічні підходи, витримавши перевірку часом, дотепер зберігають авторитет у науковому співтоваристві. Одним з найвпливовіших залишається класовий підхід, який отримав обґрунтування в теорії марксизму. Альтернативу йому утворює концепція страт, яка веде історію від робіт М. Вебера. Тут суспільство постає “багатоступеневими сходами безперервних градацій”, в яких місце людини визначається не виробничими, а “розподільчими” факторами – рівнем освіти, спроможністю соціально-економічного впливу, наявністю об'єктів власності [13, с. 19]. У цілому жорстке протиставлення класової теорії та концепції страт є некоректним, оскільки представники обох теорій за основу дослідження беруть економічні фактори, проте розходяться в трактуванні їх впливу на структуру суспільства. Західна наукова традиція поділу соціуму на класи поєднує їх розуміння як об'єктивної соціальної реальності із суб'єктивним трактуванням – як спільноти людей, об'єднаних класовою свідомістю, здатних до самовизначення, самоідентифікації і, як наслідок, до політичного вираження своїх інтересів. Останній аспект становить найбільший інтерес для інтелектуальної еліти, що розглядає населення крізь призму моделей його електоральної поведінки.

Сучасні прихильники класового підходу намагаються ідентифікувати “новий середній клас” у контексті становлення нових форм експлуатації та пролетаризації; послідовники М. Вебера обумовлюють модифікацію соціальних страт новою роллю невикробничої сфери в економічному житті постіндустріального суспільства. Особливий напрям представляють дослідники, які вважають неспроможними обидва підходи, хоча неявно методологічно відштовхуються від них. На їхню думку, західне суспільство є безкласовим, оскільки його соціальна структура задається іншими (невиробничими) факторами [14; 15]:

- місцем суб’єкта у владній ієрархії;
- джерелом зайнятості (залежністю/незалежністю від найманої праці);
- споживчими традиціями.

Отже, для прихильників такого підходу особливий інтерес викликають не стільки критерії класової приналежності, скільки її вплив на самосвідомість, інтереси та політичні переваги суб’єкта. Предметом аналізу тут постають суспільні інституційні форми, в яких економічні та соціальні відносини взаємно переломлюються, “взаємоперетікають” [10, с. 168–170].

Які б методологічні позиції не займали дослідники, на рубежі століть вони повинні визнати, що виклики, які стоять перед сучасним середнім класом, виявляються для нього непосильними. Фахівці зазначають, що в кінці 1990-х років до більшості західних університетських підручників із соціології були включені спеціальні розділи, присвячені проблемі занепаду середнього класу [13, с. 23]. Таким чином, наукове співтовариство фіксувало тривожну тенденцію наростання економічної процесуальності – розмивання “нормальних” підвалин суспільного буття.

У XX ст. створення масового середнього класу в розвинених країнах стало одним з найяскравіших і значущих досягнень світової економіки, що змінило уявлення про капіталістичну суспільну систему, як поляризовану соціальну структуру, сповнену антагоністичних протиріч. Одним з піонерів революційного соціального конструювання були США. Тут в історично короткий термін (протягом 1940–1950-х років) більшість громадян внаслідок підвищення рівня та стабілізації джерел трудового доходу отримали можливість мати власний будинок, один чи два автомобілі, набір сучасної побутової техніки, здобувати освіту (в тому числі вищу), вести комфортний спосіб життя, мати кошти для повноцінного відпочинку, задоволення культурних потреб тощо.

У 1944 р. президент США Ф.Д. Рузвельт, виступаючи в Конгресі, заявив про необхідність доповнити Конституційний Білл про права Біллем економічних прав людини, який дозволив би здійснити революційні перетворення в соціальній структурі суспільства. Він зазначав: “Нас не можуть задовольнити показники високого середнього рівня достатку, якщо певна (навіть незначна) частина нашого народу є незахищеною, погано харчується та вдягається, не має належного житла”. Адже від стану справ у вирішенні цих питань залежить доля “американської мрії” – мрії про країну, в якій відсутня бідність, де кожен, хто наполегливо працює, може досягти успіху, реалізувати свій творчий хист у конкуренції з іншими, тому всім громадянам буде забезпечено рівень життя заможного класу [16].

Матеріальною основою для втілення проекту держави загального благоденства став синергетичний ефект від взаємодії низки взаємообумовлених факторів – зростання державного впливу в економіці, формування кейнсіанської моделі економічного регулювання, успішного впровадження до практики господарювання досягнень науково-технічного прогресу. Швидке зростання продуктивності праці у виробничому секторі спричинило переміщення частини найманих працівників, зайнятих у сільському господарстві та промисловості, до сфери послуг. У структурі робочої сили збільшилася частка жінок, молодь стала пізніше приступати до суспільної трудової діяльності; одночасно технологічна платформа індустріального суспільства дозволила достатньою мірою наситити ринок споживчими благами.

Положення найманих працівників значно покращилося. З одного боку, прогресивне оподаткування спричинило перерозподіл національного доходу, тому до 1970-х років різниця в доходах між багатим, з одного боку, нижчим і середнім класами, з іншого боку, залишалася порівняно стабільною. Найменш заможні 20% громадян отримували 5% всіх доходів; 20% багатого населення – близько 43%; решта 60% громадян – понад 50% всіх доходів. Коефіцієнт Джині знижувався: з 0,379 у 1950 р. до 0,364 у 1960 р. і до 0,353 у 1970 р. [17, с. 41–42]. З іншого боку, соціальні витрати держави сприймалися суспільством не у вигляді економічного тягаря, а як засіб розширення споживчого попиту – каталізатор підприємницької активності. Отже, роль середнього класу, як споживача в новій капіталістичній економіці, виявлялася не менш значущою, ніж його участь у виробничій діяльності.

Державні витрати на розвиток освітньої сфери зростали небувалими темпами, якість запропонованих освітніх продуктів перевищувала виробничі потреби, але все це породжувало позитивні синергетичні ефекти в економіці. Так, сама система освіти стала осередком зайнятості для фахівців високої кваліфікації; отримання ж якісної освіти значною мірою вирівнювало життєві шанси представників різних соціальних верств, підвищувало загальний рівень культури та добробуту. З одного боку, зростала кількість дипломованих найманих працівників, з іншого – різниця в доходах фахівців і кваліфікованих робітників не була надмірною. Отже, більшість “синіх комірців” без вищої освіти успішно поповнили ряди середнього класу. До кінця 1940-х рр. в США з’явилися заможні робочі селища, облаштуватися у власному житлі отримали можливість більшість громадян: ціна “середнього” житлового будинку становила близько 7 тис. дол., а щомісячний платіж за кредитом не перевищував 60 дол.

Значну роль у формуванні масового середнього класу відіграло зростання жіночої зайнятості. На думку фахівців, жіноча праця забезпечила перехід від “прикордонного” соціального стану до способу життя середнього класу для багатьох американських домогосподарств. Офіційна статистика свідчила, що кількість сімей, які мали у 1960-ті роки річний дохід понад 15 тис. дол., скоротилася наполовину за умови виключення з нього заробітків жінок. У межах офіційної бідності перебувало 13–15% населення. Суттєво не поліпшили свого матеріального становища працівники низької кваліфікації, проте і така соціальна група зусиллями уряду значно скоротилася [17, с. 43].

Зростання добробуту та чисельності суб’єктів середнього класу було своєрідною відповіддю на запит науково-технічної революції, яка розгорнулася в економіці.

Бізнес-еліту задовольняло зростання масового споживчого попиту, який спричинив збільшення доходів і прибутків. Саме тому заможна частина суспільства була згодна миритися з перерозподілом національного доходу на користь середнього класу. Водночас розширення споживчих можливостей породжувало у найманих працівників почуття впевненості в завтрашньому дні, у суспільстві переважали настрої щодо подолання соціального відчуження. У післявоєнній Європі становлення соціального ринкового господарства та середнього класу, як його продукту, здійснювалося за допомогою ідеологічної та фінансової підтримки США.

Проте вже у 1970-ті роки у світовій господарській системі з'явилися ознаки переходу від індустріального до постіндустріального суспільства. Нове суспільство породило попит на “знаннємісткі” продукти, ознаменувало перехід від масового виробництва стандартних благ до практики серійного випуску різноманітного товарного асортименту, що зумовило посилення конкурентної боротьби на внутрішніх і світовому ринках. На думку фахівців, вартість, створена знанням, вимагає існування суб'єктивованого (диференційованого) суспільства з боку як споживачів, так і виробників. Постіндустріальні трансформації породили глобальні економічні виклики для соціальної держави, сформували суспільні уявлення про соціальну надмірність держави на шкоду реалізації принципів економічної ефективності, зумовили тенденцію сегментування нового середнього класу.

Т. Стюарт зазначав, що з кінця 1960-х років, коли з'явилися перші ознаки занепаду промислового століття, наймані працівники всіх галузей американської промисловості стали отримувати “надбавку за освіту”, яка постійно збільшувалася. Така надбавка до заробітку становила на початок 1980-х років близько 50%, а на початку 1990-х років – близько 80% [18, с. 385]. Соціальне розшарування посилилося внаслідок поширення фірмової політики “ефективного управління цінами” та інших маркетингових практик, спрямованих на перерозподіл створеної вартості на користь “креативного” прошарку найманих працівників.

До середини 1990-х років наростання нерівності в розподілі та розмивання “нормальних” стандартів відтворення суб'єктів середнього класу закріпились у вигляді стійких тенденцій. З 1970-х років і до кінця XX ст. офіційна статистика фіксувала повільне, але невпинне зростання частки доходу найбагатших 20% американських домогосподарств (з 42,6% у 1968 р. до 49,8% у 2000 р.). Водночас частка одержуваного доходу всіх інших груп домогосподарств поступово знижувалася. Нерівність у володінні об'єктами власності була більш значною. У 1990-ті роки 1% заможних американських домогосподарств володіли 40% національного багатства, що в два рази перевищувало аналогічний показник 1980 р. При цьому 0,5% населення володіли 42% фінансових ресурсів країни; фінансові статки одного тільки Б. Гейтса у 1999 р. оцінювались у 85 млрд дол., що становило 5,7% ВВП США [19, с. 22] (для порівняння: у 2016 р. вони становили 90 млрд дол., або 0,5% ВВП).

У 1980–1990-ті роки виявилось значне зростання заробітків суб'єктів вищого менеджменту. Якщо на початку 1970-х років грошова винагорода керівників великих корпорацій перевищувала середню заробітну плату промислового робітника в 44,8 рази, то наприкінці 1980-х років це співвідношення становило 122:1, а наприкінці

1990-х років – 326:1. У 1970–1999 рр. середній рівень винагороди 100 найоплачуваніших менеджерів виріс з 1,3 до 37,3 млн дол. на рік. Соціальна поляризація проявилась у наростаючому дистанціюванні багатой еліти від решти американських громадян. Традиційні символи майнової та соціальної нерівності у вигляді багатих міських і приміських кварталів, елітних клубів і приватних шкіл стали поєднуватися з новими формами: з кінця 1980-х років повною мірою автономні, “закриті від сторонніх” райони передмість стали характерним явищем у багатьох штатах. До кінця 1990-х років таких районів налічувалося понад 20 тис., у них проживало 8,9 млн. осіб [19, с. 23]. На тлі зростання соціального відчуження зменшувалась участь багатих американців у справах місцевих муніципалітетів. Проте їх вплив зростав у вищих органах державної влади. Це зумовило скорочення фінансування важливих соціальних проектів.

Надійні трудові джерела доходу стали першопричиною появи середнього класу. Проте структурні зрушення в економіці в останній третині ХХ ст. в поєднанні з неоліберальною (неоконсервативною) політикою зумовили суттєві зміни на ринку праці. До кінця 1990-х років чисельність найманих робітників в американській промисловості скоротилася більше ніж у два рази порівняно з серединою ХХ ст.; одночасно послабились і позиції профспілок. Ускладнився і став більш тривалим процес пошуку рівноцінного робочого місця замість втраченого. Дедалі більшого поширення отримували часткові форми зайнятості. Особливу роль у зниженні фінансової стійкості домогосподарств середнього рівня достатку зіграла агресивна політика кредитних організацій. З 1995 р. вартість покупок, що здійснюються американським населенням за допомогою електронних кредитних карт, стала перевищувати вартість споживчих благ, оплачуваних готівкою. Домогосподарства дедалі більше обтяжувались фінансовими боргами.

Орієнтири “американської мрії” змістились із серединних стандартів до нестійких граничних: незважаючи на погіршення економічного становища, представники більшості населення надихалися прикладами Б. Гейтса, С. Джобса та інших успішних підприємців і менеджерів у сфері інтелектуальних технологій. Їхні фантастичні досягнення змушували “пересічну людину” миритися з ідеологією індивідуальної відповідальності та платити вищу ціну за залучення до економіки знань і постіндустріального суспільства.

На відміну від США, в Канаді і західноєвропейських країнах при більш повільному економічному зростанні наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. рівень соціальної диференціації був значно меншим, а становище середнього класу – більш стабільним. Проте тенденції відтворення середнього класу в європейських країнах і всьому світі відчували істотну корекцію під час глобальної фінансово-економічної кризи, яка висвітлила особливості новітньої системи економічних відносин:

1. Обсяги та значущість економіки знань як суспільства матеріального достатку і безпрецедентних можливостей для людського розвитку виявилися істотно завищеними. Найбільше застосування інструменти економіки знань отримали в фінансовому секторі, а їх безконтрольне використання спричинило саму глобальну фінансово-економічну кризу. Переоцінка масштабів сектора високих технологій і його “нормалізація” в реальній економіці призвела до розщеплення прошарку добре оплачуваних фахівців у сфері інтелектуальних і комп’ютерних технологій.

2. Пожвавлення тенденцій капіталізації, превалювання відносин економічної ефективності над соціальною справедливістю зумовило трансформацію природи держави, яка в своїй економічній політиці поступово стала керуватись інтересами не більшості населення, а багатих і надбагатих громадян, представників фінансового капіталу.

На посткризовому етапі “нової нормальності” сформовані раніше тенденції зміцнилися та зумовили нові суспільні виклики. Посилилася проблема соціальної нерівності. На думку фахівців, соціальне розшарування в суспільстві здатне повернутися до стану кінця XIX – початку XX ст. [20; 21; 22]. За даними дослідницької агенції “Equilar”, п’ятдесят років тому глави великих американських компаній у середньому заробляли в 20 разів більше своїх співробітників. Проте в 2014 р. річний дохід президента корпорації “The Walt Disney Company” становив, зокрема, 43,7 млн дол. та у 2238 разів перевищив заробітки (близько 19,5 тис. дол. на рік) середнього працівника фірми; виконавчий директор компанії “Microsoft Corporation” отримав 84,3 млн дол., що еквівалентно 2012 річним окладам співробітників компанії (у середньому близько 42 тис. дол. на рік) [23]. У складі середнього класу виокремилися два основні прошарки – група високооплачуваних креативних фахівців у галузі управління та новітніх технологій (НБК) і прекаріат – значний соціальний сегмент з нестабільною зайнятістю та хиткими соціально-економічними перспективами². Залишкова частина колишньої соціальної “більшості” розмістилася посередині та піддається постійному впливу з протилежних полюсів.

Феномен нової нормальності суспільного господарства по-різному трактується в науково-популярній літературі. Початкове таке поняття (воно, як вважається, було введено до вжитку керуючим однієї з глобальних інвестиційних корпорацій) використовувалося для характеристики крихкого післякризового відновлення суб’єктів світової економіки. Проте з плином часу синдром нової нормальності закріпився в системі економічних відносин, сформував передумови для власного відтворення. У найзагальнішому розумінні він відбиває стан структурної кризи сучасної світової економіки внаслідок невизначеності новітньої моделі її сталого розвитку. У свою чергу, засади такої моделі неможливо сформулювати без визначення її соціальної основи – новітньої класової більшості, яка спроможна забезпечити стабільність суспільного розвитку через подолання низки його глибинних соціально-економічних протиріч.

Історична місія новітнього середнього класу обумовлюється необхідністю формування нової якості взаємозв’язку відносин економічної ефективності та соціальної справедливості в умовах становлення інформаційно-мережевої економіки на тлі поширення стану перехідності та невизначеності господарських перспектив. Вона є трістою і пов’язана з:

– виявленням граничних засад ефективного самозабезпечення, що задає для національної економіки орієнтири рівноважного функціонування;

² Для країн пострадянського простору проблема соціального розшарування і розщеплення середніх верств населення виявляється вкрай актуальною. Так, в Україні керівники компаній можуть отримувати доходи, які більше ніж у 30 разів перевищують середню заробітну плату [24], а прекаріат, за деякими оцінками, охоплює понад третину працездатного населення [25, с. 7; 26, с. 25].

- формуванням стандартів “нормального” суспільного відтворення, що задає для національної економіки параметри сталого розвитку;
- становленням і поширенням нових серединних стилів життя, які покликані зберегти ментальну спадкоємність поколінь у процесі становлення нової картини світу.

Визначення соціальної бази новітнього середнього класу, розробка економічних програм і механізмів його конструювання є актуальною науковою проблемою. На думку фахівців, незважаючи на відродження з кінця ХХ ст. малого підприємництва та збільшення його впливу в економіці, сучасний середній клас неправомірно ототожнювати з власниками капіталів і землі. Переважно він складається з кваліфікованих фахівців, які працюють за наймом і не схильні нести тягар традиційного приватного підприємництва та персональної відповідальності. Водночас суб'єкти новітніх середніх класів мають заощадження та здійснюють інвестиції, тобто опосередковано долучені до класу власників. Економічні інтереси новітнього середнього класу залишаються досить розмитими, і це утруднює проблему його наукового визначення і дослідження. На відміну від представників бізнес-еліти, зацікавлених у зниженні податків, отриманні пільг і преференцій, а також від суб'єктів найбільш вразливих верств, які жадають підвищення соціальних виплат, представники середнього класу, насамперед, зацікавлені в отриманні якісних соціальних послуг, розвитку суспільних систем освіти, охорони здоров'я, правового захисту. Отже, *модель соціальної правової держави європейського типу досі залишається ідеалом для новітнього середнього класу* [13, с. 26].

Розмивання традиційних стандартів нормального життя вимагає пошуку адекватних методологічних підходів до ідентифікації та конструювання новітнього середнього класу. У розвинених країнах пошуки економічних стандартів відтворення соціальних верств, які йдуть на зміну “старому” новому середньому класу, здійснюються в процесі експериментів з впровадження практик безумовного доходу. У такому випадку до суб'єктів середніх соціальних верств потрапляє абсолютна більшість населення [27].

У руслі іншого підходу альтернативою “новому середньому класу” є креативний клас. Його суб'єкти утворюють ядро нової суспільної еліти (нетократії) та змінюють конфігурацію владно-управлінських відносин внаслідок інтелектуальної монополізації доступу до інформаційних ресурсів і мереж. У нетократичних концепціях (К. Нордстрема, Й. Ріддерстрале, О. Барда, Я. Зодерквіста, Ч. Лендрі, Д. Хокінса, Р. Флориди та інших) креативний клас постає одночасно атрибутом і активним розбудовником креативної інфраструктури міського середовища. На думку вчених, така інфраструктура створює умови для залучення та накопичення людського й соціального капіталу, а отже, здатна стати локомотивом розвитку постіндустріальних сегментів економіки в цілому. Витісняючи на периферію суспільного відтворення працю як ресурс робітничого класу та матеріалізований капітал буржуа, новітній клас об'єднує в своїх рядах креативних особистостей, які зайняті у сфері рекламного бізнесу, дизайну, мистецтва, моди, кіно, літератури, музичної індустрії тощо. У такому складі він є найактивнішим суб'єктом джентрифікації – формування міського простору нового типу.

Креативні ідеї та практики, дійсно, сприяють пожвавленню міського дизайну та побуту, урізноманітнюють культурне життя. Водночас світ привілейованих “креативних городян” є занадто вузьким. На думку фахівців, у сфері креативної індустрії

зайнято від 3% до 5% економічно активного населення глобальних міст [28, с. 43]. Крім того, реальні ефекти від реалізації проектів джентрифікації часто виявляються малозначущими порівняно з їх презентацією в нетократичних концепціях [29, с. 56]. Отже, навряд чи можна говорити про креативні прошарки як носіїв масових норм і стандартів суспільного життя.

У контексті триваючих глобальних суспільних трансформацій актуальною є ініціатива вітчизняної наукової школи, пов'язана з ідентифікацією новітнього середнього класу як "соціального утворення, яке можна було б назвати медіум-класом, що мав би сталі економічне та соціальне становище за рахунок відтворення суспільно нормальних умов життєдіяльності та являв собою більшість населення за зростаючої нерівності між ним і преміум-класом, який володіє монопольними факторами виробництва як основою додаткового, за своєю суттю преміального, доходу" [30, с. 92]. На думку фахівців, в існуванні медіум-класу об'єктивно заінтересовані всі соціальні верстви: "сам медіум-клас (як у своїй основі, що розширюється), прекаріат (як у своїй реальній перспективі), преміум-клас (як у необхідній умові збереження свого привілейованого становища)" [30, с. 92].

Виконуючи функцію основних носіїв суспільних інтересів і національної культури, представники медіанного класу мають бути здатними в процесі своєї господарської діяльності формувати відносини рівноважного функціонування та сталого розвитку національної економіки. На нашу думку, критеріями ідентифікації медіум-класу в Україні є:

- наявність якісної освіти та переважно творчий характер суспільно корисної праці, як передумова сталого інноваційного розвитку національної економіки й особистого соціально-економічного становища;
- робота (переважно) за здобутою спеціальністю, що дозволяє набувати професійний досвід, підвищувати кваліфікацію, а отже, більш повно реалізувати творчі здібності, примножувати людський капітал як фактор конкурентоспроможності;
- висока тривалість фізичного й творчого життя;
- низькі бар'єри доступу до джерел якісних соціальних благ (систем охорони здоров'я, освіти, культури, правового та соціального захисту, соціального забезпечення та інших) й активна участь у створенні відповідних благ;
- прозорий, з точки зору фінансової звітності, та достатній для задоволення базових життєвих потреб дохід.

Висновки. На думку фахівців, сьогодні в Україні досить складно ідентифікувати середній клас на основі офіційних показників одержуваних доходів і практично неможливо на основі інших критеріїв – рівня освіти, професійного статусу, сфери та характеру діяльності. Тому більшість науковців використовують у таких цілях соціологічні дослідження [2, с. 275]. Сьогодні важливими статистичними орієнтирами рівня життя в Україні є показники мінімальної заробітної плати і прожиткового мінімуму, середньої заробітної плати. Проте вони є вкрай недостатніми для розуміння реальних засад існування середнього класу і перспектив становлення медіанного класу. Логіка відновлення середніх верств населення на новому етапі взаємозв'язку відносин економічної ефективності та соціальної справедливості пов'язана з обґрунтуванням нор-

мальних зразків відтворення через трансформування існуючих орієнтирів рівня виживання до стандартів гідних умов життя. У цьому зв'язку найближчими заходами формування медіанного класу в Україні повинна стати державна ініціатива щодо розробки, крім прожиткового мінімуму, комплексу “нормальних стандартів” відтворення “середньої людини” інформаційного суспільства.

Список використаних джерел

1. Антонюк В.П. Сучасна проблема бідності в Україні, її наслідки для нагромадження людського капіталу та забезпечення економічного зростання. *Україна: аспекти праці*. 2015. № 5. С. 3–11.
2. Антонюк В.П. Формування та використання людського капіталу в Україні: соціально-економічна оцінка та забезпечення розвитку. Донецьк: Інститут економіки промисловості НАН України, 2007. 348 с.
3. Рабочий класс современной Украины: монография / под ред. А.Г. Арсеевко. Киев: Институт социологии НАН Украины, 2017. 318 с.
4. Гнибіденко І. Глобальні зміни у соціально-трудовій сфері: стан та вплив на трансформацію інститутів соціального захисту населення. *Україна: аспекти праці*. 2015. № 4. С. 3–7.
5. Ким М., Ким А. Средний класс в постсоветском обществе: социально-экономические критерии, структура, условия формирования. Харьков: Точка, 2012. 193 с.
6. Кір'ян Т. Трудовий дохід як форма інвестицій у людський капітал (методологічний аспект). *Україна: аспекти праці*. 2013. № 3. С. 3–9.
7. Колот А., Герасименко О., Поплавська О. До формування нової моделі соціальної держави. *Україна: аспекти праці*. 2017. № 1-2. С. 3–15.
8. Мандибура В.Е. Політико-економічні аспекти диференціації маргінальних станів відтворення населення. *Економічна теорія*. 2016. № 3. С. 18–35.
9. Терехова О., Сало Я. Середній клас у сучасному соціально-економічному реформуванні в Україні. *Україна: аспекти праці*. 2017. № 3. С. 20–27.
10. Артемова Т.И. Стоимость и цена: логико-исторический процесс формирования. Киев: Основа, 2006. 444 с.
11. Аристотель. Никомахова етика. *Сочинения: в 4-х т. Т. 4* / под общ. ред. А.И. Доватура. Москва: Мысль, 1983. С. 53–294.
12. Аристотель. Политика. *Сочинения: В 4-х т. Т. 4* / под общ. ред. А.И. Доватура. Москва: Мысль, 1983. С. 375–642.
13. Кузнецова Е. Средний класс: западные концепции. *Мировая экономика и международные отношения*. 2009. № 2. С. 19–28.
14. Nisbet R. The Decline and Fall of the Concept of Social Class. *The Pacific Sociological Review*. 1959. V. 2. № 1. P. 11–17.
15. Pakulski J., Waters M. The Death of Class. London, 1996.
16. Рузвельт Ф.Д. Беседы у камина. Ч. 2. Вторая мировая война. Электронный ресурс. URL: http://sharakshane.narod.ru/Roosevelt_page.htm
17. Варивончик И.В. Динамика и особенности становления среднего класса в США в 1940–1970-е годы. *США V Канада: Экономика – Политика – Культура*. 2010. № 11. С. 39–53.
18. Стюарт Т. Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организаций. *Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология* / под ред. В.Л. Иноземцева. Москва: Academia, 1999. С. 372–400.
19. Варивончик И.В. Социально-экономическое положение среднего класса в США (1970–2010 гг.). *США V Канада: Экономика – Политика – Культура*. 2011. № 10. С. 21–42.
20. Пікетті Т. Капітал у XXI столітті. Київ: Наш формат, 2016. 693 с.

21. Миланович Б. Глобальное неравенство. Новый подход для эпохи глобализации. Москва: Издательство Института Гайдара, 2017. 336 с.
22. Их не догонят: социальное неравенство в мире достигло максимума. *Заголовки*. 2018. 23 января. URL: http://www.zagolovki.ru/daytheme/rich_people/23Jan2018
23. 10 найбільш високооплачуваних топ-менеджерів світу. *Forbes Україна*. URL: <http://forbes.net.ua/ua/business/1394493-10-najbilsh-visokooplachuvanih-top-menedzheriv-svitu>
24. Без пенсий, писем и газет. Как будет работать “Укрпочта” после закрытия тысяч отделений. URL: <https://vesti-ukr.com/strana/312355-bez-pensij-pisem-i-hazet-kak-budet-rabotat-ukrpochna-posle-zakrytija-tysjach-otdelenij->
25. Кашуба Я. Концептуальні засади трансформації механізму соціального захисту населення в умовах становлення ринку праці в Україні. *Україна: аспекти праці*. 2015. № 3. С. 3–7.
26. Перегудова Т. Інституціональний механізм регулювання нестандартної зайнятості в Україні. *Україна: аспекти праці*. 2015. № 4. С. 24–33.
27. Жителям швейцарской деревни будут ежемесячно платить 2,5 тысячи долларов – эксперимент. *Вести*. 2018. 11 сентября. URL: <https://vesti-ukr.com/mir/302629-zhiteljsh-shvejtsarskoj-derevni-budut-ezhemesjachno-platit-2-5-tysjachi-dollarov-eksperiment>
28. Мартынов В. Креативный класс – креативный город: реальная перспектива или утопия для избранных? *Мировая экономика и международные отношения*. 2016. № 10. С.41–51.
29. Лэндри Ч. Креативный город. Москва: Классика-XXI, 2011. 339 с.
30. Геєць В.М., Гриценко А.А. Соціально-класова динаміка: актуальний дискурс. *Економіка України*. 2018. № 8. С. 88–93.

Отримано 28.08.18

References

1. Antonyuk, V.P. (2015). The current problem of poverty in Ukraine, its consequences for the accumulation of human capital and ensuring economic growth. *Ukraina: aspekty pratsi – Ukraine: aspects of labor*, 5, 3-11 [in Ukrainian]
2. Antonyuk, V.P. (2007). Formation and use of human capital in Ukraine: socio-economic assessment and development. Donetsk: Institute of Industrial Economics of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian]
3. Arsenko, A.G. (Ed.). (2017). The working class of modern Ukraine. Kiev: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Russian]
4. Gnybidenko, I. (2015). Global changes in the social and labor sphere: the state and influence on the transformation of institutions of population social protection. *Ukraina: aspekty pratsi – Ukraine: aspects of labor*, 4, 3-7 [in Ukrainian]
5. Kim, M., Kim, A. (2012). The middle class in the post-Soviet society: socio-economic criteria, structure, formation conditions. Kharkov: Tochka [in Russian]
6. Kiryan, T. (2013). Labor income as a form of investment in human capital (methodological aspect). *Ukraina: aspekty pratsi – Ukraine: aspects of labor*, 3, 3-9 [in Ukrainian]
7. Kolot, A., Gerasymenko, O., Poplavska, O. (2017). To the formation of a new model of social state. *Ukraina: aspekty pratsi – Ukraine: aspects of labor*, 1-2, 3-15 [in Ukrainian]
8. Mandybura, V.E. (2016). Political and economic aspects of the differentiation of marginal states of the reproduction of population. *Ekon. teor. – Economic theory*, 3, 18-35 [in Ukrainian]
9. Terehova, O., Salo, Ya. (2017). The middle class in modern socio-economic reform in Ukraine. *Ukraina: aspekty pratsi – Ukraine: aspects of labor*, 3, 20-27 [in Ukrainian]
10. Artomova, T.I. (2006). Cost and price: logical-historical process of shaping. Kiev: Osnova [in Russian]
11. Aristotel (1983). Nicomachean ethics. In A.I. Dovatur (Ed.), *Writings: In 4 vol. Vol. 4* (pp. 53-294). Moscow: Mysl [in Russian]

12. Aristotel (1983). Politics. In A.I. Dovatur (Ed.), *Writings: In 4 vol. Vol. 4* (pp. 375–642). Moscow: Mysl [in Russian]
13. Kuznetsova, E. (2009). Middle class: Western concepts. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya – World Economy and International Relations*, 2, 19-28 [in Russian]
14. Nisbet, R. (1959). The Decline and Fall of the Concept of Social Class. *The Pacific Sociological Review*, 2, 1, 11-17.
15. Pakulski, J., Waters, M. (1996). The Death of Class. London.
16. Roosevelt, F.D. (1992). The Fireside Chats. Part. 2. World War 2. URL: http://sharakshane.narod.ru/Roosevelt_page.htm [in Russian]
17. Varivonchik, I.V. (2010). Dynamics and features of the middle class formation in the United States in the 1940-1970s. *SSha V Kanada: Ekonomika – Politika – Kul'tura – USA v Canada: Economics – Politics – Culture*, 11, 39-53 [in Russian]
18. Stewart, Th.A. (1999). Intellectual Capital: The New Wealth of Organizations. In V.L. Inozemcev (Ed.), *New post-industrial wave in the West. Anthology* (pp. 372-400). Moscow: Academia [in Russian]
19. Varivonchik, I.V. (2011). Socio-economic situation of the middle class in the United States (1970–2010). *SSha V Kanada: Ekonomika – Politika – Kul'tura – USA v Canada: Economics – Politics – Culture*, 10, 21-42 [in Russian]
20. Piketty, Th. (2016). Capital in the 21st Century. Kyiv: Nash format [in Ukrainian]
21. Milanovich, B. (2017). Global inequality. A new approach for the era of globalization. Moscow: Izdatelstvo Instituta Gajdara [in Russian]
22. They will not be caught: social inequality in the world has peaked. (2018, January 23). *Zagolovki*. URL: http://www.zagolovki.ru/daytheme/rich_people/23Jan2018 [in Russian]
23. Top 10 high-paying top managers in the world. *Forbes Ukraine*. URL: <http://forbes.net.ua/ua/business/1394493-10-najbilsh-visokoolachuvanih-top-menedzheriv-svitu> [in Ukrainian]
24. Without pensions, letters and newspapers. How will Ukrposhta work after the closure of thousands of branches. URL: <https://vesti-ukr.com/strana/312355-bez-pensij-pisem-i-hazet-kak-budet-rabotat-ukrposhta-posle-zakrytija-tysjach-otdelenij-> [in Russian]
25. Kashuba, Ya. (2015). Conceptual principles of transformation of the social protection mechanism of the population in the conditions of the labor market in Ukraine. *Ukraina: aspekty pratsi – Ukraine: aspects of labor*, 3, 3-7 [in Ukrainian]
26. Perehudova, T. (2015). Institutional mechanism of non-standard employment regulation in Ukraine. *Ukraina: aspekty pratsi – Ukraine: aspects of labor*, 4, 24-33 [in Russian]
27. Residents of the Swiss village will be paid 2,5 thousand dollars monthly – experiment. (2018, September 11). *Vesti*. URL: <https://vesti-ukr.com/mir/302629-zhiteljam-shvejtsarskoj-derevni-budut-ezhemesjachno-platit-2-5-tysjachi-dollarov-eksperiment> [in Russian]
28. Martjanov, V. (2016). Creative class - creative city: a real perspective or a utopia for the chosen? *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya – World Economy and International Relations*, 10, 41-51 [in Russian]
29. Landri, Ch. (2011). The creative city. Moscow: Klassika – XXI [in Russian]
30. Heyets, V.M., Grytsenko, A.A. (2018). Social and class dynamics: actual discourse. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 8, 88-93 [in Ukrainian]

Received on 28.08.18